

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ
ПОВРЕМЕНИ СПИС ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

Ову књигу Филолога уредили
М. ПАВЛОВИЋ Р. БОШКОВИЋ М. ПЕШИКАН

Секретар
Ж. СТАНОЈЧИЋ

Књ. XXX — св. 1—2

БЕОГРАД
1973

Иван ЛЕКОВ

(София)

ЗА ГРАМАТИЧНО-РОДОВОТО ПОВЕДЕНИЕ НА ЧУЖДИЦИТЕ В СЪРБОХЪРВАТСКИЯ И БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

Заетите в славянските езици думи от неславянски произход представят интерес не само в лексикологично, но и в граматично отношение. Тук ще се спра само на едно тяхно свойство, което бих изразил с понятието граматично-родово поведение, защото в него, струва ми се, е отразен като във фокус цял сбор от причини и условия на езиковия развой изобщо. За основа на наблюдение биха могли да послужат както езикът на уважания юбиляр — акад. проф. д-р М. Стеванович — сърбохърватски, така и моят български език, съпоставени при единични сравнения с данни и от други славянски езици.

Материалът е ограничен съзнателно, но без опасност за валидността на изводите, като са взети съответни употребителни примери в литературна форма, вместени в обсега на думи с начални *a, e, k, f, x, ш* и др., т.е. той е почерпан от лексикални съвокупности, в които чуждиците са най-чести. При това на сравнение ще се подложат и няколко думи-термини, много чести в научния стил, чиято граматично-родова характеристика е съпроводена в българския език с колебания. Това са преди всичко думите *анализ(a), метод(a), проблем(a), синтез(a)*, към които добавям като контрастна съпоставка неизменната *система*.

Сравнението между сърбохърватските и българските чуждици, ако и в доста стеснени рамки, дава, според мене, възможност да се набележат тенденции с обобщителна стойност относно граматично-родовата адаптация на чуждоезични западноевропейски съществителни имена от мъжки род в двата съседни славянски езика.

Значителен брой чуждици остават неизменни по граматически род в двата езика, напр. *агент, академик, акварел, експерт, експрес, епизод, каскет, конзул-консул, курс, филм, флирт, формат, фосфор,*

хибрид и мн. др., които лежат в основата на лексико-граматическата конвергенция на български и сърбохърватски.

Първата разлика се установява, когато се наблюдават съществителни от м.р., обикновено дейни имена, като бълг. *аскет* ~ срхр. *аскей(а)*, *атлет* ~ *айлей(а)* или бълг. *естет* ~ срхр. *есейейта*, *кариерист* ~ *кариерисйа*, *курсист* ~ *курсисйа* и под., при които в сърбохърватски изгласът се стреми да бъде вокаличен под влияние на конвергенция със западнославянските езици.

Втората група думи, най-характерна в създаването на тенденция към родово разграничение, се отличава с многочисленост: бълг. м. р. *адрес* ~ срхр. ж. р. *адреса*, бълг. м. р. *амбалаж* ~ срхр. ж. р. *амбалажа*, *анекдот* ~ *анегдойа*, *афиш* ~ *афиша*, *брани* ~ *браниша*, *бронз* ~ *бронза*, *екскорт* ~ *екскорйа*, *екстаз* ~ *ексйаза*, *елит* ~ *елийа*; *епизод* ~ *епизода*, *етап* ~ *еййа*, *етикет* ~ *еййкейа*, *катарзис* ~ *каййарза*, *камуфлаж* ~ *камуфлажа*, *караул* ~ *караула*, *катод* ~ *каййода*, *компонент* ~ *комйоненйа*, *конфитюр* ~ *конфййира*, *корниз* ~ *корниза*, *кренвири* ~ *вириша*, *фарс* ~ *фарса*, *филиал* ~ *филијала*, *финес* ~ *финеса*, *фиш* ~ *фиша*, *фонтан* ~ *фонйана*, *фунт* ~ *фунйа*, *шанс* ~ *шанса* и др.

В третата група, твърде малочислена, се наблюдава обратното различие: в сърбохърватски м. р. напр. *емблем*, *ейййаф*, *еййграм*, *еййажер*, *фланел*, *шахй* и др. отговарят на същите български думи от женски род *емблема*, *епитафия*, *епиграма*, *етажерка*, *фланела*, *шахта* и пр.

Четвъртата категория чуждици показва колебливи дублетни форми от м. р. и ж. р. в българския език, а в сърбохърватски само форми от ж. р.: бълг. *генезис*, *генеца* ~ срхр. *генеца*, бълг. *конзол*, *конзола* ~ срхр. *конзола*, бълг. *контрол*, *контрола* ~ срхр. *конййрола*, бълг. *контур*, *контура* ~ срхр. *конййура*, бълг. *купол*, *купола* ~ срхр. *куййола*, бълг. *тезис*, *теза* ~ срхр. *йеза*, бълг. *флот*, *флота* ~ срхр. *флойа*.

Петата група обхваща пак чуждици-дублети в българския език, на които съответствуват обратно сърбохърватски чуждици от м. р., напр. бълг. *аларм(а)* ~ срхр. *аларм*, бълг. *куп(а)* ~ срхр. *куй*, бълг. *компрес*, *компресия* ~ срхр. *комйрес*, бълг. *стадий*, *стадия* ~ срхр. *сийадијум* и под.

Шестата слабо засвидетелствувана група чуждици се оказват, противно на досегашните примери, дублетни в сърбохърватския език, срв. бълг. *аванс* срещу срхр. *аванс*, м. р., *аванса*, ж. р.

Седмата твърде специфична и малобройна разновидност се представя от чуждици, еднакви по форма в двата езика, но различни по граматичен род, мъжки или женски; свр. бълг. *кураж* м. р. ~ срхр. *кураж* ж. р. и под.

* *
*
* *

От граматично-родовия разбор на петте думи-термини: *анализ(а)*, *метод(а)*, *проблем(а)*, *синтез(а)* и *система*, които в българския език двата речника — БТР¹ и РСБКЕ² не разглеждат напълно еднакво, проличава наблюдаваната вече тенденция към по-голяма граматично-родова свобода в българския език срещу установеността в този случай с сърбохърватския език.

<i>Български</i>	<i>Сърбохърватски</i>
анализ(а)	анализа
метод(а)	метод(а)
проблем(а)	проблем
синтез(а)	синтеза
система	система

Образец за поведението на тези думи в западнославянски дават полските съответствия с предимство на ж. р., които съвпадат с чешките, словашките, лужишките.

analiza
metoda
problem
synteza
system

Източнославянските примери *анализ*, *метод*, *проблема*, *синтез*, *система*, освен отсъствие на дублетност, показват и надмощие на мъжкия род.

И тъй, докато българският език не изявява особено предпочитание към мъжки или женски род при чуждиците, сърбохърватският набелязва тенденция към увеличение на броя на женския род.

Както е известно, петте посочени думи произхождат от гръцки език и са минали в славянските езици чрез латинско-западноевропейско (френско или немско) посредничество.³ Трите от тях — *анализа*, *метода*, *синтеза* са във френски и немски език от женски род, а *проблема* и *система* са във френски от м. р., а в немски от ср. р.

¹ Вж. Л. Андрейчин, Л. Георгиев, Ст. Илчев, Н. Костов, Йв. Лекос, Ст. Стойков, Цв. Тодоров, Български тълковен речник, С., 1955.

² Вж. Речник на съвременния български книжовен език, С., БАН, 1955—1959.

³ Срв. М. Фасмер, Этимологический словарь русского языка, т. I, II, III, М., 1964—71.

Това разнообразно състояние показва, че граматично-родовото поведение на чуждиците в днешните славянски езици не е резултат на праволинейно развитие, а на по-сложна обстановка, при която са се създали следните вероятности: 1) да се запази граматичният род на заемката, 2) да се измени той под въздействието на външни и вътрешни причини и 3) да се установи двуродова употреба, която отвежда към различна степен на продуктивност на двата варианта и евентуално към тенденция за тяхната семантична диференциация.

* *
*

В случая първият извод се съдържа в убеждението, че граматично-родовата субституция е последица на многопричинност, основана на обществено-исторически и вътрешноезикови фактори. При такива условия се създават подобията и разликите между българския и сърбохърватския език, които изпъкват и при разглеждането на други техни структури.⁴ Българският език е съгласуван повече с източнославянски, а сърбохърватският — със западнославянски. Но не може да се пренебрегне фактът, че при някои думи-термини граматично-родовото колебание със съответно семантично диференциране (срв. бълг. взаимочителна *метода* срещу диалектически *метод*) е най-характерно засега в българския език. Между вътрешните условия за различие заслужава внимание различната степен на адаптация с оглед към домашната структура на езиците. Така напр. в сърбохърватски е ясна склонността към вокаличен или опростен консонантен изглас (*факайи*, *акценайи* и под.). Не е изключена и аналогията, за която говори историята на думите *проблема* и *система* в славянските езици. Частичен интерес буди и различната степен на индиферентност към граматично-родовото поведение на чуждиците в българския език, наблюдавана при тяхното членуване. Единствено думата *система* не може да приеме измежду разглежданите тук думи членна форма за м. р. Все по-често срещаните употреби в м. р. на *анализ*, *метод*, *синтез* се дължат безсъмнено и на силното руско влияние.

С тези кратки бележки би било полезно да се започне систематично лексико-граматично проучване на всички страни от днешното състояние на възприетите от чужди езици думи в сравнителен славянски план с подробно изяснение на социологичните условия на заемането и с противоречивата им вътрешно-структурна мотивировка.

⁴ Срв. *Ив. Лекос*, Праславянската диалектна основа на дуализма на южнославянските езици, ИИБЕ, т. XVI (1967), стр. 265—268.